

Tóth László

Alapfogalmak az irodalmi onomasztikában

Irodalmi névadás, irodalmi onomasztika

Az irodalmi szövegek tulajdonneveinek vizsgálatát a magyar szakirodalomban Kovalovszky Miklós 1934-ben megjelent tanulmánya (Az irodalmi névadás) alapozta meg. A címben használt kifejezés Tolnai Vilmos korábban megjelent, a beszélő nevekről írott, rövid cikkében már felbukkant: „Egyáltalában érdemes volna az irodalmi névadás módjait megfigyelni és megállapítani...” (1931: 179). Az *irodalmi névadás* ekkor még csak egy formálódó vizsgálati területet jelölt és nem szakkifejezésként szerepelt, azzá Kovalovszky tanulmányával vált (vö. Korompay 2011: 86–87). Nála már egyértelműen egy kutatási irány megnevezése lett, ő azonban nem definiálással, inkább a szerteágazó szempontok számbavételével és csoportosításával próbálta meg körvonalazni a téma kérdéseit. A vizsgálat fő célját abban látta, hogy a tulajdonnevekről felderítse, hogyan válnak a jellemzés és a művészi hatás eszközeivé, illetve hogy mennyire tudatos az írók névadása, hogyan lesz/lehet a névadás az írói munka fontos része. Ez utóbbi szempont hatásának tekinthetjük, hogy a dolgozatban három helyen egy másik kifejezés is megjelent: *írói névadás* (1934: 2, 8). Kovalovszky ezzel csupán az írói munka egy mozzanatát nevezte meg, nem terminusként használta az *írói névadás* kifejezést.

Az első terminológiai észrevétel mégsem ezt, hanem a *névadás* szó szűk körű értelmezését kifogásolta. J. Soltész Katalin rámutatott, hogy mind Kovalovszky, mind a nyomában haladók „csak az irodalmi személynévadás problémájára szorítkoznak; az irodalmi helynévadás eddig kívül maradt a kutatás körén” (1958: 50). J. Soltész az irodalmi helynévadás vizsgálatát a helynevek felé bővítve közvetve azt is tudatosíthatta a kutatókban, hogy a vizsgálat az írók által adott minden tulajdonnévre kiterjeszhető, típusuktól függetlenül. A Világirodalmi lexikon 1977-ben megjelent ötödik kötetében Kovalovszky az *irodalmi névadás* szócikk írójaként ezt figyelembe is vette, és a névviselők körét már jóval bővebben adta meg: „alakok (ember, állat, képzeletbeli lény), helyek, jelképi fontosságú tárgyak” (1977: 197).

Az alaptanulmány megjelenése után több mint húsz évvel került terítékre az *irodalmi névadás* és *írói névadás* kifejezések kérdése. Mikešy Sándor egy rövid közleményt szentelt a témának, amelyben megállapította, hogy az *irodalmi névadás* kifejezés elterjedt és szakszóvá vált, de „kizárólag az írói névválasztással” kapcsolatban használják (1959: 110). Mikešy az *irodalmi névadás* és *írói névadás* szakkifejezéseket egymástól megkülönböztetve definiálta: „feltétlenül el kell választanunk az irodalomban való névadást az irodalomból való névadástól”

(1959: 110). Azaz: „amikor Verne csodálatos hajójának a *Nautilus* nevet adta, az írói névadás; amikor az első atomhajtású tengeralattjáró – Verne regénye nyomán – a *Nautilus* nevet kapta, az irodalmi névadás” (1959: 112). Mikesey a J. Soltész Katalin által használt *irodalmi helynévadás* terminust sem tartotta szerencsésnek, azt olyan nevekre értette, mint a Nagyváradra vonatkozó *Körös-parti Párizs* vagy a Kazinczy Ferenc alkotta *Széphalom*. Viszont a *Glogova* helységnév Mikszáth Kálmán Szent Péter esernyője című regényében *írói helynévadás* (1959: 112). Mikesey arra már nem tért ki, hogy mindenképpen szükséges-e megjelennie a terminusban a név típusának. Valószínűleg nem tartotta fontosnak, hiszen akkor Verne *Nautilus*-át az *írói hajónévadás* példajaként említette volna. Mikesey újabb terminusok bevezetését is javasolta. Azt az esetet, amikor egy író egy másik író művében szereplő nevet használ föl, *irodalmi írói névadás*nak nevezi (1959: 111). Azt pedig, hogy Szklabonyából 1899-ben *Mikszáthfalva* lett, *irodalmi vonatkozású helynévadás*nak (1959: 112).

Mikesey egyszerre próbálta meg tisztázni az *irodalmi* és *írói* terminus jelentéskülönbségét, és az *irodalmi* szó jelentésvariációit. Gondolatai azonban nem indítottak el vitát, terminológiai ajánlásait követően a magyar nyelvészeti szakirodalom műszóhasználatában nem következett be a két terminus elkülönítése.¹ Megmaradtak szinonimáknak, de nem egyenrangúan, az *irodalmi névadás* továbbra is elterjedtebb maradt. J. Soltész Katalin például – mintha csak utalni akart volna Mikesey írására – sokszor így használta: *irodalmi (írói) névadás* (vö. 1964: 286; 1979: 158). A Világirodalmi lexikon már említett szócikkében maga Kovalovszky is címszóvariánsként közölte az *írói névadást* (1977: 197). Kálmán Béla tulajdonnevekről írott népszerű könyve is az *irodalmi névadás* kifejezést használja (1969: 101. oldaltól), az angol fordításban szó szerint: *literary name-giving* (1978: 92).

Van J. Soltész Katalinnak A tulajdonnév funkciója és jelentése című könyvében egy igen érdekes megjegyzése az irodalmi névadásról: „talán helyesebb lenne »névfikció«-nak nevezni, hiszen arról van szó, hogy az író fiktív személyeknek, esetleg helyeknek ad nevet, illetőleg létező modelleket ábrázol kitalált, fiktív névvel. De a valóságos névviselőknél valóságos néven való említése is ugyanolyan gyakori (vagy még gyakoribb) jelenség az irodalomban, és fontos tényezője lehet az irodalmi stílusnak, sőt a valóságos és kitalált nevek vegyítési aránya sem érdektelen” (1979: 152–153). J. Soltész ezzel behozza a vizsgálati terület kijelölésébe a valós(ágos)–fiktív kontrasztot, s azt mind a nevek, mind a névviselőkre kiterjeszti. Az irodalmi névadás–névfikció körébe így csak azok az esetek tartoz(ná)nak, amikor vagy a név vagy a név viselője, vagy mindkettő

¹ Korompay Klára ennek okát a következőkben látja: „az irodalomban való névadást kutatók egész sora vizsgálja folyamatosan, az irodalomból való névadás pedig meglehetősen marginális kutatási területnek tekinthető. Nem célszerűbb-e akkor az utóbbi számára keresni új nevet, megtartva a hagyományos elnevezést a gyakrabban használt fogalomra?” (2011: 90–91).

fiktív. A „valóságos névviselők” „valóságos nevei” más típusú vizsgálatra maradnának. Ezzel együtt sem a *névfikció*, sem a *névköltés* kifejezés nem terjedt el a szakirodalomban.

Az *irodalmi és írói névadás* elkülönítésének problematikájához érdemes az eddigiekhez hozzávenni Hajdú Mihálynak Az írói névadás magyar bibliográfiája elé írt bevezető gondolatai közül a következőt: „Míg a névtan egyrészt szolgálja az irodalomtudományt, másrészt anyagot kap tőle: önelvű kutatási és föltáró-rendszerező módszereihez az írói névadás rengeteg adatot szolgáltat, s lehetővé teszi egy új onomatológiai ágazat, az *irodalmi névadás* vizsgálatainak megteremtését és fejlesztését” (1992: 536). Nagyon lényeges, hogy a két fogalom itt is elkülönül, de máshogyan, mint Mikesynél: az *írói névadás* maga az az aktus, amelynek során az író nevet ad, az *irodalmi névadás* pedig a névtannak az a területe, amely ezt vizsgálja. Ez a különbségtevés ugyan Kovalovszky szóhasználatát idézi föl, véleményem szerint mégis az egyik legegyszerűbb magyarázat, mely a két fogalom lényegi különbségére mutat rá: az irodalmi névadás egy olyan nyelvtudományi kutatási terület (névtan) része, amely kapcsolatban áll az irodalomtudománnyal, és amely az író névadói tevékenységét (írói névadás) vizsgálja.

A két kifejezés ingadozó használata máig megmaradt, az *irodalmi névadás* szakkifejezést úgy, ahogy Mikesy ajánlotta, nem használják. Szokatlan, hogy még ennyi idő után sem jutott a kérdés teljesen nyugvópontra. Az irodalmi névadás hazai művelői azonban a kutatás irányát tekintve általában egyetértenek: az író által adott tulajdonnévre elsősorban mint stilisztikai eszközre tekintenek, és figyelmük főképp a névadás motivációjára, a nevek és a valóság viszonyára irányul. Ez nyilván abból (is) fakad, hogy a téma művelői sokszor a nyelvtudomány területéről érkeztek, be kell látni azonban, hogy a vizsgálat szükségszerűen interdiszciplináris (vö. Hajdú 1992: 536–537), az irodalomtudomány felől közelítők pedig nyilván más szempontokat (is) fognak fölvetni. Ahogy Karafiáth Judit és Tverdota György írják: „maguk az alkotók és az alkotók gyakorlatát elemző nyugati kutatók már túlléptek azon, hogy megelégedjenek a jelölők többé-kevésbé titkos motivációjának felkutatásával és a »kulcsok« keresésével” (1992: 330). Az irodalomtudomány számára hangsúlyos nézőpont, hogy a (tulajdon)név mindig a mű poétikai rendszerében értelmezhető, a névadás pedig szorosán kötődik az író nyelvszemléletéhez. Karafiáth és Tverdota írása egyébként bevezető tanulmánya a Helikon irodalomtudományi folyóirat 1992-ben megjelent, A Név hatalma címet viselő számának, amelyben Hajdú Mihály már fentebb említett bibliográfiája is található. A tanulmány írói ugyan egyáltalán nem érintették azt a terminológiai problémát, amelyet eddig figyelemmel kísértünk, közvetve mégis állást foglaltak: a kutatási irányt *irodalmi onomasztika* névvel jelölték (1992: 329), nyilván a nemzetközi műszóhasználatot követve (a. *literary onomastics*, n. *literarische Onomastik*, fr. *onomastique littéraire*, or. *литературная ономастика*, ol. *onomastica letteraria* stb.).

Hajdú Mihály 1992-es írásából kiindulva fontosnak tartom, hogy tudatosítsuk: kutatási területünket a névtanon mint tudományágon belül helyezzük el. A tulajdonnevek vizsgálatával foglalkozó névtan (vagy névtudomány) a nemzetközi tudományosságban általában *onomasztika* vagy régebbi nevén *onomatológia*. Az onomasztika a legkülönfélébb (tulajdon)nevek legkülönfélébb szempontú vizsgálatát foglalja magában. Az irodalmi onomasztika a névtani kutatások keretén belül, a névkutatások részterülete, ugyanakkor – Friedhelm Debus szavaival – hídtudomány a nyelv- és irodalomtudomány között (vö. Debus 2005: 203). Erre azért is jobb lenne az *irodalmi onomasztika/névtan* elnevezést alkalmazni, mert az *irodalmi névadás* nem minden idevágó vizsgálatra használható. Ugyanakkor világos, hogy egy ennyire közkeletű terminus helyett mást bevezetni nehéz vállalkozás. Korompay Klára ezt írja az irodalmi névadásról: „Név és irodalom sokfelé ágazó, hatalmas területének akár az egészére is utalhatna” (2011: 92). Véleményem szerint erre jobb lenne az *irodalmi onomasztika/névtan* kifejezést használni, az *irodalmi névadást* pedig arra a szűkebb területre, amikor a vizsgálat középpontjában csak az irodalmi szöveg és a benne lévő tulajdonnevek állománya áll, ahogyan Kovalovszky Miklós is alkalmazta.

Az irodalmi (tulajdon)név

Amikor egy írónak tulajdonnévre van szüksége, vagy létrehoz egyet (névtelemzés), vagy pedig választ egyet abból a (szinkrón vagy diakrón értelemben érvényes) tulajdonnévkészletből, amely a rendelkezésére áll (névalkalmazás). Ahogyan a névtan vizsgálati területei is a névhasználat e két aspektusát jelentik (Hegedűs 1997: 8), úgy kézenfekvőnek tűnik, hogy az irodalmi névadás is az írók által „talált” és „kitalált” nevekkel foglalkozzon, s hogy ezeket a neveket hívjuk irodalmi neveknek. Ekkor a fogalom egyetlen fő kritériuma az lesz, hogy a név irodalmi szövegben szerepeljen. Persze az, hogy mit tartunk irodalmi szövegnek, mindig társadalmi-történeti konvenció kérdése (vö. Bernáth [et al] 2006: 126).

Az *irodalmi név* meghatározásakor azonban adódik egy másik szempont is. Fentebb már idéztem J. Soltész Katalin gondolatát, miszerint az irodalmi (írói) névadás nem más, mint névfikció, névköltés (1979: 153). Gondolatmenetét követve oda jutott, hogy az irodalmi/írói névadás, névfikció körébe nem tartozik bele a valós névviselők valós neve, csak azok, ahol a fikció vagy a névvel, vagy a névviselővel, vagy mindkettővel kapcsolatban fölmerül. Előbbieket *valóságos név*nek, a többit *fiktív név*nek nevezte (vö. 1979: 152–153, és 158). Ha az irodalmi/írói névadás/névfikció által vizsgált nevek az irodalmi nevek, akkor J. Soltész gondolatait követve az irodalmi név fogalmába csak a fiktív nevek tartoznak bele. Ugyanez a vélemény a német szakirodalomban is megtalálható. Karl Gutschmidt az irodalmi neveket *irodalmi* (literarische) és *nem-irodalmi* (nichtliterarische) *nevekre* osztotta, utóbbiak azok, amelyek valódi személyeket vagy objektumokat jelölnek (vö. Sobanski 2000: 57–58). Hasonló véleményen

lehetett Hendrik Birus is, aki az „ismert személyek valódi neveit”² nem sorolta a „szoros értelemben vett irodalmi nevek”³ közé (idézi: Horstmann 2001: 25).

Az irodalmi név fogalmának e kétféle megközelítése két teljesen különböző kiindulópontot jelent. Az egyik esetben a hangsúly az *irodalmin* van, itt azt kell eldöntenünk: irodalmi-e vagy sem az adott mű. A másik esetben a hangsúly a *névadásra* helyeződik, az írónak valamilyen módon részt kell vennie a névadásban ahhoz, hogy irodalmi névről beszélhessünk. Az ún. „valóságos nevek” ezért nem lennének irodalmi nevek. Egy szövegről eldönteni, hogy irodalmi-e vagy sem, nem lehet a nyelvtudomány és így az irodalmi onomasztika feladata, de elfogadhatja az irodalomtudomány álláspontját. A névadás eseteinek a fikció és a valóság mentén való csoportosítása kétségtelenül fontos része lehet egy vizsgálatnak, de nem biztos, hogy az irodalmi név meghatározásában ezt kell alapul vennünk, ezek ugyanis gyakran nem egyértelmű kategóriák. Illyés Gyula Petőfi Sándor című, műfajilag nehezen besorolható művében nyilván valóságos névnek minősül a *Petőfi Sándor* név, hiszen mind a név, mind a névviselő teljesen azonos (de legalábbis azonosnak tűnik) a valóságban élt költővel és nevével. Ugyanakkor a Mikszáth Kálmán Új Zrínyiasz című regényében szereplő *Zrínyi Miklós* is valóságos névnek számít, de a regénybeli Zrínyit, mivel egy teljesen fiktív szituációban szerepel, senki sem tartaná azonosnak a történelmi Zrínyivel. Emellett az író úgy is kimaradhat a név és a név viselőjének megteremtéséből, hogy egy másik irodalmi műből kölcsönzi azokat. Ha egy író például szerepelteti egy regényben Arthur Conan Doyle detektív hőst, Sherlock Holmest, akkor az irodalmi mű világának szempontjából a *Sherlock Holmes* név ugyanolyan valóságos név, mintha Petőfi Sándort szerepeltetné. Az írók tehát nemcsak azokat a neveket használhatják föl, amelyek egy nyelvközösség valós névkincsében szerepelnek, hanem olyanokat is, amelyek irodalmi kontextusokon kívül nem fordulnak elő. Bizonyos esetekben tehát nagyon nehéz megmondani, mennyi a fikció és mennyi a valóság egy névben és a név viselőjében, és így a *valóságos név* kategóriája is túl ingadozó.

Ha mindehhez irodalomelméleti szempontokat is figyelembe veszünk, akkor még inkább bizonytalannak fog feltűnni a *valóságos név* kifejezés. Az irodalmi szöveg által fölépített világot ugyanis a modern irodalomelméleti paradigmák autonóm világnak tartják, amelynek egyetlen elemét sem lehet egy az egyben megfeleltetni a szövegen kívüli (vagy más szöveg által felépített) valósággal. Roman Ingarden az ábrázolt tárgyak realitáshabitusáról például így vélekedett: „Az ábrázolt tárgyiasságok esetében csak a realitás külső habitusáról van szó, mely úgyszólván nem tart igényt arra, hogy egészen komolyan vegyük, bár olvasás közben gyakran megtörténhet, hogy az olvasó valódi ítéletekként olvassa a kváziítéletyszerű mondatokat, s így a realitásnak csupán a látszatát keltő intencio-

² „authentische[n] Namen bekannter Persönlichkeiten”

³ „literarischen Namen im engeren Sinne”

nális tárgyiasságokat realitásnak tartja” (1977: 228). Szintén ugyanő írta: „Ha pl. Sienkiewicz Quo vadis c. regényének cselekménye Rómában játszódik, maga Róma – a római birodalom valóságos fővárosa – nem tartozik az illető műhöz. Más kérdés, hogy akkor hogyan kell értenünk ezt a kifejezést: a cselekmény »Rómában játszódik«...” (uo. 38). Az irodalomelméletben az 1970-es évek közepén — főképp az analitikus nyelvfilozófia hatására — újra felbukkant a 18. században Leibniz által bevezetett lehetséges világok elmélete (vö. Szabó 2010: 98–99). Ezek az elméletek a lehetséges világok gondolatát az irodalmi, fikcionális szövegvilágokra alkalmazták. Az efféle elméleti keretben gondolkodók egyik meghatározó képviselője, Lubomir Doležel szerint „a fiktív világok nem-aktualizált lehetséges tényállások, s ezáltal ontológiailag különböznek az aktuálisan létező személyektől, eseményektől, helyektől, így például a Tolsztoj regényében szereplő Napóleon vagy Dickens regényeinek Londonja nem azonos a történeti személlyel vagy a földrajzilag ismert várossal” (idézi Bernáth [et al.] 2006: 125).

Természetesen az irodalmi szövegekben található tulajdonnevek elemzésekor továbbra is fontos szempontként tekintünk a bennük és/vagy velük kapcsolatban meglévő fiktív-valós viszonyokra. Ám az irodalmi név meghatározásakor célravezetőbbnek látszik az, hogy az irodalmi szöveget mint autonóm konstrukciót tekintsük, következésképp a benne szereplő összes tulajdonnevet *irodalmi név*-nek nevezzük.

A fikcionális (irodalmi) (tulajdon)név

Az irodalmi név fogalma mellett a német szakirodalomban Gutschmidt bevezette a *fikcionális név* kifejezést is (idézi: Horstmann 2001: 25), és használta minden olyan névre, amely irodalmi szövegben szerepel. A fikcionalitás az irodalmi szövegek egyik legfontosabb tulajdonságára vonatkozik, kérdés azonban, hogy a minden irodalmi szöveg jellemző tulajdonsága-e, és hogy ezáltal egyértelműen megkülönböztethetők-e ezek a szövegek a nem irodalmi szövegektől. Bármilyen konvenció mentén is határozzuk meg az irodalmi szövegeket, mindig lesznek közöttük olyanok, amelyek „nem vagy nem csak fikción alapulnak (pl. az ún. dokumentum-regény, az irodalmi riport, az önéletrajz)” (Bernáth et al. 2006: 126). Következésképp nem minden irodalmi szöveg fikcionális szöveg is egyben, ami azt jelenti, hogy az imént meghatározott irodalmi (tulajdon)név kategóriája nagyobb, mint a fikcionális névé.

Azokat az irodalmi (tulajdon)neveket, amelyek fikcionális irodalmi szövegben szerepelnek, *fikcionális (irodalmi) (tulajdon)neveknek*, míg azokat, amelyek nem-fikcionális irodalmi szövegben állnak, *nem-fikcionális (irodalmi) (tulajdon)neveknek* nevezhetjük (vö. Sobanski, 2000: 60–61). A fikcionális irodalmi szövegek – bármennyire törekedjenek is a valósághű, realiztikus ábrázolásra – szándékuk szerint nem referálnak közvetlenül a szövegen kívüli valós világra, míg a nem-fikcionális irodalmi szövegeknek van ilyen referenciája.

Valós és fiktív (tulajdon)nevek és névviselők

A névalkalmazás során a név a szövegen kívülről származik. Névteremtéskor az író saját maga alkot tulajdonneveket, ezek nem léteznek a szövegen kívül, csak a szöveg által felépített (lehetséges) világban. Kézenfekvőnek tűnik, hogy a szövegbe névalkalmazással került neveket nevezzük *valós*nak, míg a névteremtéssel létrejötteteket *fiktív*nek. Vagyis valós név az, amelyet az író „megtalál”, míg fiktív név az, amelyet „kitalál” (Thiest idézi Sobanski 2000: 58).

Mint láttuk, J. Soltész Katalin a *valóságos név* terminussal csak azokat a tulajdonneveket jelölte, amelyek a valós világban is használatosak, névviselőik is valóságosak (1979: 153–158). J. Soltész felosztásában minden más név fiktív név. Ennek főbb típusai a következők: „tulajdonnévi funkcióval felruházott önkényes hangsorok (pl. *Zenő*, *Elda* Kisfaludy Károlynál), tulajdonnevesített közszók (*Mirigy*, *Ledér* Vörösmartynál), valóságos névelemekkel alkotott kombinációk (*Szentirmay Rudolf*, *Eszéky Flóra* Jókainál), a valóságban is létező nevek kölcsönvétele, ráruházása költött alakokra” (1979: 158). Itt említi a *Beniczky*, *Csemiczky* neveket Illés Endre Törtetők című színdarabjából. Ugyanezekre a típusokra helynévi példákat is találunk nála (uo. 167).

Karl Gutschmidt szintén két csoportot különített el, ezeket *autentikus* neveknek és *fiktív* neveknek nevezte. Az autentikus (tulajdonképpen valós) neveket így definiálja: „Egy szereplő vagy egy cselekmény helyszínének a neve egy autentikus névviselő nevével azonos. [...] Az ismert személyek autentikus neveit azonban fiktív alakok is megkaphatják”⁴ (idézi Horstmann, 2001: 26). A többi tulajdonnevet fiktív névnek tartotta (uo.). Gutschmidt felosztása, az elnevezéstől eltekintve, nagyon hasonlít J. Soltész Katalinéhoz. Horstmann ezzel kapcsolatban arra a problémára hívta föl a figyelmet, amelyet a valós névelemekkel alkotott névkombinációk jelentenek (2001: 26). A névelemeket ugyanis az író egy valós névkincsből választotta ki, ezért előfordulhat, hogy ezeknek a szövegen kívül is lehetnek viselői. A valóságos név megállapítása sok egyéb problémába is ütközhet, az okok igen sokfélék lehetnek.⁵ Az irodalmi szöveg szempontjából természetesen sokkal fontosabb, hogy az ilyen (valós névkincsből választott) nevek a valóság bizonyos névhasználati jellemzőit tükrözhetik vissza, ezáltal realisztikusan, valószerűen hatnak.

A fogalomhasználat világosabbá és általánosabbá tételét leginkább az zavarja, hogy a fiktív-valós opozíciók hol a fikcionális irodalmi nevekre, hol pedig a

⁴ „Der Name einer Figur oder eines Handlungsortes ist mit den Namen authentischer Objekte identisch. [...] Authentische Namen bekannter Persönlichkeiten können aber auch fiktiven Gestalten gegeben werden [...]”

⁵ Nehézséget okozhat például, hogy az olyan neveket, mint *Nosztty Ferenc* és *Tóth Mari* (Mikszáth: A Noosztty fiú esete Tóth Marival) minden olvasó valósnek fogadja el, mivel a vezetéknev és a keresztnév is használatos a valódi életben. Pedig ezek a nevek a fentiek értelmében fiktív nevek, csak épp valószerűek.

névviselőkre vonatkoznak. Épp ezért jó ötletnek tűnik, ha a fiktív és valós nevek meghatározásakor megpróbáljuk különválasztani a neveket és a névviselőket. Erre a német szakirodalomban Ines Sobanski tett kísérletet. A nevek és a névviselők szétválasztásakor felhasználta Gutschmidt két másik kifejezését, az ún. *szüzsébelső nevek* (sujetinterne Namen) és *szüzsékülső nevek* (sujetexterne Namen) fogalmát.⁶ Ahogy nevük is mutatja, a szüzsébelső neveknek csak a szüzsében van jelölötük, míg a szüzsékülső neveknek a szüzsén kívül is. Egy fiktív névviselő neve szüzsébelső név, a valós névviselőké szüzsékülső név. A fiktív névviselők az író „találmányai”, a valós névviselők viszont a szövegen kívüli világgal is kapcsolatba hozhatók. A valós névviselők Gutschmidt szerint a következő módokon jelennek meg az irodalmi szövegekben: szerzői kiszólásokban vagy reflexiókban; a szüzsével kapcsolatban nem álló szövegrészekben; fiktív alakok beszédében; a szüzsébe beleszótt autentikus dokumentumokban (vö. Sobanski 2000: 62). Ezek a szüzsékülső helyzetek.

Sobanski a fiktív névviselők valós nevei közé olyan neveket sorolt, amelyeket az író a valós névkincsből választott: pl. a valóságban is meglévő vezetéknevekből és keresztnivekből alkotott személynevek (*Kovács József*), a cselekmény fiktív helyszíneinek a valósággal összefüggő nevei, mint *Oxford*, *Párizs*. – A fiktív névviselők fiktív nevei között olyan kitalált személyneveket említett, mint: *Professor Phocus*, *Sir Bradcock Burnaby-Bradcock*; vagy épp helyneveket: *Cobhole*, *Dulham* (Gilbert Keith Chesterton regényeiből). Ezek közül a valós névkincsbe illoket *valószerűnek* nevezte. – A valós névviselők valós neveihez hozott példái (szintén Chestertontól): *Walt Whitman*, *Charles Darwin* stb. Ide kerültek továbbá a fikcionális cselekmények valós helyeinek valós helynevei: *Brighton*, *Vancouver*, *Etna* stb. – A valós névviselők fiktív neveihez Sobanski a más fikcionális irodalmi szövegekből átvett azon tulajdonneveket sorolja, amelyeket az eredeti szövegvilág alkotója hozott létre: *Mr. Pickwick* (Charles Dickensről), *Tweedledum* és *Tweedledee* (Carolltól) (vö. 2000: 64–65).

A fiktív nevekkel szemben támasztott egyik leggyakoribb igény, hogy valószerűek legyenek. Ez azt jelenti, hogy kialakításukra „erősen hat a meglévő tulajdonnevek analógiája”, a nevek „morfológiai rendszere” (J. Soltész 1979: 25), ezért az olvasók is többnyire valósként azonosítják őket. E neveket *valószerű névnek* nevezzük. A valószerű fiktív nevek beleilleszkednek a valós nevek alaki rendszerébe. A valószerű fiktív nevek a szüzsébelső-valós nevek közé, míg a valóságos nevek a szüzsékülső-valós nevek közé tartoznak.

Sobanski is hangsúlyozta, hogy ezzel az osztályozással sem lehet minden nehézséget áthidalni. Ugyanakkor van ebben a felosztásban néhány olyan következtetlenség, amelyet mindenképpen érdemes kiküszöbölni.

⁶ A „szüzsé” irodalomelméleti fogalom. Az orosz formalizmus az elbeszélő szövegek két síkját különítette el. A fabula (a történet) az események kronologikus sorrendjére utal, a szüzsé (a cselekmény) pedig arra a rendre és módra, ahogyan ténylegesen megjelennek az elbeszélésben. A szüzsé tehát a történet elmesélésének módja.

A névviselők és a tulajdonnevek szétválasztása a már jelzett problémák miatt jó ötlet. Ingarden már idézett gondolataiból kiindulva viszont félrevezető egy fikcionális irodalmi szövegvilágban valós névviselőkről beszélni. Valós névviselők (illetve azok tulajdonnevei) csak a nem-fikcionális irodalmi szövegekben lehetnek, egy fikcionális irodalmi szövegben a névviselők valósága csupán kvázivalóság. Következésképpen azokat a névviselőket, amelyeket nem az író/szerző talál ki, hanem a valós világból kölcsönzi és a valóság látszatát kelti velük, *kvázivalós névviselő*knak nevezhetjük.

A rendszerezést az is megnehezítené, ha az intertextuális kölcsönzésekből eredő, vagyis a szövegvilágon kívülről, de más szövegvilágból származó, eredetileg fiktív névviselőket (például a *Sherlock Holmes* név jelölését Arthur Conan Doyle regényeiben) valósként tüntetnénk föl. Egy fikcionális szövegvilág fiktív névviselői egy másik szövegvilágban is fiktívek maradnak. Nem a fiktív–valós kontrasztban van ugyanis az eltérés, hanem a névalkalmazás–névteremtés kérdésében.

További probléma a *szüksébső* és *szüksékülső* kifejezések használata. Azt, hogy egy fikcionális szövegben megjelenjen egy fiktív helyszín, amely a valós *Oxford* nevet viseli és egy valós hely, amely a valós *Vancouver* nevet viseli, elképzelhetetlennek tartom. Ez csak úgy lehetséges, ha félreértjük a *szüksé* szó jelentését. A *szüksé* fogalma az elmesélés módjára vonatkozó narrációt jelöli, Sobanski viszont a 'szövegvilág fiktív névviselőinek halmaza' jelentésben használja. Egy fikcionális irodalmi szövegben egyszerűen nem lehetnek valós névviselők, legfeljebb kvázivalóságok. Ha mégis van a fikcionális szövegben olyan szövegrész, amelynél felmerül, hogy abban valós névviselő szerepel, azt a szövegrészt nem tekinthetem fikcionálisnak. Ilyen szövegrész például bármilyen valós szöveg idézése, az egyértelműen írói kommentárok stb. Az elmondottak alapján a *szüksékülső* és *szüksébső* kifejezéseket nem használom.

A fikcionális tulajdonnevek osztályozása

Olyan osztályozásra van szükségünk, amely eléggé rugalmas ahhoz, hogy a posztmodern irodalom szokatlan lehetőségeire is alkalmazható legyen, másrészt praktikus annyira, hogy ne tegye túl bonyolulttá az elemző munkáját. Az osztályozásnak figyelembe kell vennie az intertextualitás lehetőségeit, Sobanskit követve külön kell kezelnie a névviselőket és a tulajdonneveket, és szem előtt kell tartania az író kétféle névadási gyakorlatát: a névalkalmazást és a névteremtést. Nem vehetünk figyelembe olyan szempontokat, amelyek az olvasó befogadói folyamatának esetleges korlátaiból fakadnak (például az olvasó nem ismeri föl az intertextualitással megjelenő neveket, mert nem ismeri azt a szöveget, amelyből az adott név származik). Továbbá mindig érvényes marad annak a lehetősége, hogy a fiktív–valós nevek elkülönítésében mutatkozó nehézségek miatt az osztályozás esetleg nem minden helyzetre alkalmazható, ezért nem lehet például tekintettel az író által kitalált, később mégis valósnak bizonyuló nevek esetére.

Az osztályozás nem lehet tekintettel arra sem, hogy azok a helyzetek, amelyekre alkalmazható, hogyan jönnek létre a fikcionális irodalmi szövegekben.

Az osztályozás a következő alapfogalmakat használja:

- *Fiktív névviselő*: csak fikcionális irodalmi szövegvilágban megjelenő szereplő vagy bármilyen objektum. A más fikcionális szövegvilágból átvett névviselők is ide tartoznak.
- *Kvázivalós névviselő*: olyan szereplő vagy bármilyen objektum, amely kváziazonos a valós világ egy bizonyos személyével vagy bármely objektumával.
- *Valós (fikcionális irodalmi tulajdon)név*: olyan tulajdonnevek, amelyek a fikcionális irodalmi szövegek világán kívül, a valós világban is előfordulnak, és ott egy bizonyos jelöltre vonatkoznak.
- *Fiktív (fikcionális irodalmi tulajdon)név*: olyan tulajdonnevek, amelyek csak fikcionális irodalmi szövegvilág(ok)ban léteznek, és névviselőik is ilyen világokban találhatók.
- *Valószerű (fikcionális irodalmi tulajdon)név*: a valós világ névadási normáinak, névhasználatának megfelelő, annak tulajdonságait, jellemzőit imitáló fiktív tulajdonnév. A valószerűséget szociolingvisztikai, dialektológiai és pragmatikai okokból skálán elhelyezkedő fogalomnak tartom, amely erősen függ a befogadói szemlélettől.
- *Valószerűtlen (fikcionális irodalmi tulajdon)név*: a valós világ névadási normáit, névhasználatát figyelmen kívül hagyó, ahhoz nem illő tulajdonnév. Az imént jelzett okok miatt ezt is skálán elhelyezkedő fogalomnak tartom.
- *Fikcionális (tulajdon)névalkalmazás*: az írónak az az eljárása, amikor a fikcionális szövegben felhasznál az adott szövegen kívülről, a valós világból vagy más fikcionális szövegből származó tulajdonneveket. Ebben az eljárásban az író semmilyen módon nem vehet részt a név létrejöttében, a tulajdonnév egy diakrón vagy szinkrón síkon érvényes névanyagból származik, amelybe a már létező fikcionális szövegek névanyaga is beletartozik.
- *Fikcionális (tulajdon)névteremtés*: az írónak az az eljárása, amely során egy fikcionális szövegvilág számára tulajdonnevet alkot. Az így létrejövő tulajdonnév lehet az író teljesen egyedi találmánya, de lehet a szövegen kívüli, a valós világban vagy más szövegekben érvényes névanyag bizonyos elemeinek felhasználásával alkotott név is.

Az osztályozás természetesen nem jelent élesen elkülönült halmazokat, minden bizonnyal lehetnek és vannak is átmenetek az egyes csoportok között. A fikcionális irodalmi szövegek gazdagsága miatt ráadásul nyitottan kell hagynunk, rugalmasnak maradva bármilyen meglepő helyzetű fikcionális tulajdonnév besorolására. Egy fikcionális szövegvilágban a következő névcsoportokat tartom elhelyezhetőnek, ha a fiktív–kvázivalós névviselők, a fiktív–valós nevek, és a

névteremtés–névalkalmazás oppozícióival számolunk.

1. Fiktív névviselők tulajdonnevei

Az ilyen nevek általában a fiktív névviselő miatt valószerűtlenül hatnak (*Winston Churchill* 'fiktív kéményseprő neve'; *Császár-Komjádi uszoda* 'fiktív vidéki városka uszodájának neve').

1.2.1. Fiktív név teremtése a valós névkincs felhasználásával

Az ilyen nevek lehetnek valószerűek (*Szatmári Tibor* 'fiktív személy neve') vagy valószerűtlenek (*Istókhalma* 'fiktív vidéki város neve'; *Szunyoglak* 'fiktív hely neve' Jókainál).

1.2.2. Fiktív név teremtése az írói fantázia alapján

Az ilyen nevek is lehetnek valószerűek (*Karmad* 'fiktív település neve'), de sokszor valószerűtlenek (*Kormozó Tiha* 'fiktív kéményseprő neve'; *Festéktüszszentő Hapci Benő* 'fiktív személy neve' Csukás Istvánnál).

1.2.3. Fiktív név alkalmazása (a valós névkincs fiktív neveinek felhasználása)

Az ilyen nevek általában valószerűtlenek (*Erős Pista* 'fiktív személy neve'; *Rákosborzasztó* 'fiktív település neve').

1.2.4. Fiktív név intertextuális alkalmazása (más irodalmi szövegek fiktív neveinek felhasználása)

Az ilyen nevek valószerűségének megítélését nagyban befolyásolja az adott irodalmi szöveg ismertsége ([Jókai Mór→] *Kárpáthy Zoltán* 'fiktív kéményseprő neve'; [Conan Doyle→] *Sherlock Holmes* 'fiktív iskolaigazgató neve', [görög mitológia→] *Prométheusz* 'fiktív taxisofőr neve'; [Mikszáth Kálmán→] *Glogova* 'fiktív magyar megye székhelye').⁷

2. Kvázivalós névviselők tulajdonnevei

Általában a kvázivalós névviselőkhöz tartozó tulajdonnevek alkalmazását értjük ide (*Winston Churchill* 'kvázivalós brit politikus, miniszterelnök neve'; *Császár-Komjádi uszoda* 'kvázivalós uszoda neve').⁸

2.2.1. Fiktív név teremtése a valós névkincs felhasználásával

Az ilyen nevek lehetnek valószerűek⁹ (*Szatmári Tibor* 'kvázivalós

⁷ Nyilván nagyon szokatlan esetek is előfordulhatnak. Tegyük fel, hogy egy író a következő személynevet hozza létre: *Huckleberry Sawyer*. A név intertextuális átvétel, Mark Twaintól származik, de két különböző fiktív névből (*Huckleberry Finn* és *Tom Sawyer*) származik. Névalkalmazásnak tűnik, de ha következetesek akarunk lenni, akkor ez névteremtés.

⁸ Nehezen képzelhető el, de nem zárható ki, hogy egy kvázivalós névviselő egy nem hozzátartozó valós nevet kapjon meg. Ilyen lenne, ha például Winston Churchill egy regényben az őt megelőző angol miniszterelnök, Neville Chamberlain nevét viselné.

személy neve’) vagy valószerűtlenek (*Istókhalm* ’kvázivalós város neve’).

2.2.2. Fiktív név teremtése az írói fantázia alapján

Az ilyen nevek is lehetnek valószerűek (*Karmad* ’kvázivalós település neve’), de sokszor valószerűtlenek (*Svájci Néger* ’kvázivalós testépítő neve’).

2.2.3. Fiktív név alkalmazása (a valós névkincs fiktív neveinek felhasználása)

Az ilyen nevek általában valószerűtlenek (*Erős Pista* ’kvázivalós személy neve’; *Rákosborzasztó* ’kvázivalós település név’).

2.2.4. Fiktív név intertextuális alkalmazása (más irodalmi szövegek fiktív neveinek felhasználása)

Az ilyen nevek valószerűségének megítélését egyrészt az adott irodalmi szöveg ismertsége, másrészt a névvisező valósággal való kapcsolatának egyértelműsége befolyásolja ([Jókai Mór→] *Kárpáthy Zoltán* ’egy kvázivalós magyar miniszterelnök neve’; [Conan Doyle→] *Sherlock Holmes* ’kvázivalós iskolaigazgató neve’, [Mikszáth Kálmán→] *Glogova* ’Nógrád megye székhelye’).

Irodalom

Bernáth Árpád–Orosz Magdolna–Radek Tünde–Rác Gabriella 2006. *Irodalom, irodalomtudomány, irodalmi szövegelemzés*. Bölcsész Konzorcium, Budapest.

Debus, Friedhelm 2005. Einleitung zu den kontinental-europäischen Beiträgen. *Onoma* 40. 201–211.

Hajdú Mihály 1992. Az írói névadás magyar bibliográfiája. *Helikon* 38. 536–550.

Hegedűs Attila 1997. Mi a tulajdonnév? *Névtani Értesítő* 19: 5–8.

Horstmann, Ulrike 2001. *Die Namen in Edmund Spensers Versepos The Faerie Queene. Immortal Name, Memorable Name, Well-becoming Name*. LIT Verlag, Münster–Hamburg–Berlin–London.

Ingarden, Roman 1977. *Az irodalmi műalkotás*. Gondolat, Budapest.

Kálmán Béla 1969. *A nevek világa*. Gondolat, Budapest.

Kálmán Béla 1978. *The world of names. A study in Hungarian onomatology*. Akadémiai, Budapest.

Karafiáth Judit–Tverdota György 1992: Irodalom és onomasztika. *Helikon* 38. 329–332.

Korompay Klára 2011. Az irodalmi névadás fogalmáról. *Létünk. Társadalom* –

⁹ A valószerűséget nagymértékben ronthatja, ha egyértelműen beazonosítható névvisezőjük valós világgal való kapcsolata.

- tudomány – kultúra* (Újvidék) 2011/3. 86–93.
- Kovalovszky Miklós 1934. *Az irodalmi névadás*. MNyTK. 34. Budapest.
- Kovalovszky Miklós 1977. Irodalmi névadás. In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon V*. Akadémiai, Budapest. 197–198.
- Mikesy Sándor 1964. Írói névadás — irodalmi névadás. *Magyar Nyelv* 60. 110–112.
- Sobanski, Ines 2000. *Die Eigennamen in den Detektivgeschichten Gilbert Keith Chestertons: ein Beitrag zur Theorie und Praxis der literarischen Onomastik*, Peter Lang, Frankfurt am Main.
- J. Soltész Katalin 1958. Az irodalmi helynévadás. *Magyar Nyelvőr* 82. 50–61.
- J. Soltész Katalin 1964. *Névdívat és irodalmi névadás*. *Magyar Nyelvőr* 88. 285–294.
- J. Soltész Katalin 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai, Budapest.
- Szabó Erzsébet 2010. A lehetséges világok elmélete a narratológiában. In: Szabó Erzsébet (szerk.): *Új elméletek a narratológiában*. (= *Studia Poetica. Supplementum III. lingua Hungarica editum*) Jate Press, Szeged. 97–164.
- Tolnai Vilmos 1931. Beszélő nevek. *Magyar Nyelv* 27. 176–179.